

Анотація

Стаття присвячена складним і суперечливим питанням української термінології в мовознавчій спадщині Івана Огієнка. Висвітлюються питання становлення, розвитку й подальшої майбутності української мови, що знайшли відображення на сторінках праці І.Огієнка "Історія української літературної мови". Розглянуто проблеми, пов'язані з дослідженнями вченого у сфері термінології. Стаття робить спробу дати аналіз думок і поглядів Івана Огієнка на шляхи й подальші перспективи розвитку української термінології, термінознавства, термінографії.

Some problems of Ukrainian terminology in linguistic heritage of Ivan Ogienko. The article is centered on some complex and contradictory problems of Ukrainian terminology in linguistic heritage of Ivan Ogienko. The problems of formation, development and the future perspectives of Ukrainian language are elucidated which were reflected in the book of I. Ogienko "History of Ukrainian literary language". The problems connected with this scientist's research in the field of terminology are considered. In the article an attempt is made to present an analysis of the way of thinking and ideas of I. Ogienko concerning the ways of development and future perspectives of Ukrainian terminology, and terminographics.

*Михайло Паночко, Михайло Паночко – син
м. Дрогобич*

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИКЛАДКИ(АПОЗИЦІЇ) У ПРАЦІ ПРОФЕСОРА ІВАНА ОГІЄНКА "СКЛАДНЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ"

Іван Огієнко – видатна постать в українському мовознавстві, автор багатьох актуальних досліджень і розвідок. Особливо активну просвітницьку і видавничу діяльність розгортає він під час перебування у Варшаві в 30-х рр. ХХ ст.: засновує науково-популярні щомісячники "Рідна Мова" (1933-1939), "Наша Культура" (1935-1937), приступає до видання 30-ти томної "Бібліотеки українознавства", тритомного збірника "Визволення України", пише й видає цілий ряд своїх наукових праць. У 1938 році у Жовківській друкарні оо. Василян виходить друком праця Івана Огієнка "Складня української мови. Частина друга: Головні й пояснювальні члени речення", в якій висвітлюється питання вживання і функціонування прикладки в українській мові.

Професор І.Огієнко зауважує, що прикладка – це дуже важливий спосіб прикрашувати нашу мову, чому її так часто вживають поети й добрі стилісти. Та й логічно прикладка глибше окреслює іменника, а тому виступає ознакою розвиненого думання й

небуденного стилю. Далі Іван Огієнко підкреслює, що "добрий поет завсіди старанно пильнує давати гарні, небуденноскраві прикладки, що роблять нашу мову яснішою й докладнішою, а до того й поетичною. На жаль, сучасна наша поезія взагалі відірвується від рідного джерела – народної поезії, прив'язуючись до міста, а тому прикладка стала зовсім рідка в сучасних поетів" [1, 142-143].

Прикладка в українській мові, особливо поетичній, достатньо поширена і вживана. В цім відношенні українська мова серед мов світу стоїть на першому місці, даючи своїм поетам могутній поетичний засіб до рук. На цьому також наголошує і професор І.Огієнко: "...я не знаю іншої слов'янської мови, де б прикладка була така звичайна в мові" [1, 143].

На підтвердження цих слів Іван Огієнко звертається до аналізу усної народної творчості, зокрема до українських дум, як творів чисто українського народного духу. Цікавим є його дослідження прикладок, які зафіксовані у збірнику українських дум, виданому у Львові в 1920 р. Ф.Колессою.

Ось приклади з Дум самих іменників з їх прикладками: Алканпаша, козаків бравославцівнебувальців, вовкисіроманці, Господа Творця, гостіпанове, гріхстрам, дівкабранка, дівконаймичко, Дніпребатьку, друзімолодці, Дунайвода, кайданизалізо, козаксердега, орличорнокрильці, отаманбатько та ін.

У Думах часто знаходимо, крім звичайного сполучення двох іменників, ще й таке, що між іменником та прикладкою вставляється ще деякі слова, наприклад, сполучники й ін. Так, звичайно маємо козакнетяга, козаканетяги, козакунетязі, козаківнетяг, але зустрічаємо й: "козак, бідний нетяга", "козаку, бідному нетязі"; огнеммечем – і "не боїться ні огня, ні меча"; отецьмати – і "буду отця та й матір штити"; хлібсіль, хлібасоли – і "на хліб і на сіль зививали".

Стилістично Думи сильно впливали як на письменників старших, так і молодших, через що в українській поезії багато високовартісних прикладок. Саме прикладки Дум часто наслідують наші письменники, бажаючи поетичніше змалювати свою мову. Напр. В.Свтимович у своїх споминах "Військо йде", які були видані у Львові 1937 р., так наслідує прикладки Дум: "Москва військо козацьке підступомзрадою скасувала, вольностіправа предковічні потоптала, добрамаєтки відняла відібрала... й народ наш на невільництвокріпацтво обернула".

Прикладку в реченні ми завжди вимовляємо з помітно підкресленою інтонацією; сила цієї інтонації різна, в залежності від наближення прикладки до керівного іменника, а в залежності від цього ставимо й інші розділові знаки.

Іван Огієнко також прагне чітко класифікувати прикладки. Він вказує, що "трудно підшукати основу, щоб за нею поділити прикладки нашої мови. Шахматов ділить їх за значенням на чотири головні групи: 1. прикладки якості, 2. ласкавости або докору, 3. родові ознаки і 4. утотоження. Але ці групи зовсім тісні для

всіх типів прикладок, чому багато їх позістається поза цими групами. Подаю тут інший поділ, – інтонаційнозначеневий, що назовні відбивається тим чи тим знаком розділовим, а це для нас важливе особливо з погляду педагогічного” [1, 147].

Розглянемо цей поділ прикладок на групи докладніше:

1. "Прикладка висловлена одним словом і зо своїм керівним іменником складає дуже близьке одне розуміння". Цей тип прикладки дуже поширений у живій народній мові, його люблять і письменники. Така прикладка з'єднується зі своїм словом рискою, а при вимові затримує свій окремий наголос і підкреслюється незначною притихшеною інтонацією. Напр.: Мою душу самітну пожерла гадюканудьга (М.Вороний). Козаківбратів з неволі визволяли (Куліш). До раюцастя чоловік узятий буде із неволі (Грінченко). У Тараса Шевченка зустрічаємо: Добре, батькуотамане; Як ту воду, відромцебром вино розливають; Журба в шинку медгорілку поставцем кружляла.

Головною ознакою цього типу прикладки, найчастіше – постпозиційної, є те, що "вона значеннево зливається зі своїм керівним словом в одне спільне розуміння, що дуже добре зазначається рискою. Через цю велику близькість обох іменників часто не легко розрізнити, де саме маємо прикладку; керуємся тим, що менше, родове поняття – це прикладка" [1, 148].

У живій народній мові до цієї групи належать також такі цікаві приклади, коли замість прикметникового атрибута вживаються прикладки з виразним прикметниковим характером: Несе мене лиска по каменюмосту. Дев'ятого дня із неба водипогоди вижидає та ін., тобто замість: по камінному мосту, погожої води. А часом маємо тут сполучника: Ой у полі криниченька і холодная вода, тобто криниченька холодної води. Ці питання докладніше висвітлює О. Потебня у своїй праці "Атрибутивність существительного" [2, 179-183]. Пор. у Франка: Простий хрест, – в корі берези (простий березовий з корою хрест).

Коли ж однослівна прикладка, що стоїть після іменника, просто пояснює його, то цю прикладку виділяємо комами: А вас, письменних, треба б бити (Шевченко). Що ж тепер я, сирота, діяти буду? Часом така прикладка приєднується словом як: Брата, як війського, забрали на війну.

2. "Найбільшою поетичністю вирізняються ті прикладки, що складаються з декількох слів. Це той таки епітет, тільки висловлений іменником зо своїм прикметником; в реченні таку прикладку, якщо вона постпозиційна, цебто стоїть по керівному іменникові, виділяємо комами, а в вимові – виразною сильною інтонацією з двома паузами (на місці ком). Це найвищий рід прикладки, і поетистилісти пильнують частіш уживати його й давати найкращі зразки їх" [1, 149].

Далі Іван Огієнко цитує кращі зразки з творів класиків нашої літератури. Напр.: Шевченко: Заговорили так, що й німець не

второпа, учитель великий; Нехай мати усміхнеться, заплакана мати; Оживе добра слава, слава України; І нам, синам, передали свої кайдани, свою славу; Дніпро, брат мій, висихає. Як її терпіти, долю цю важку (Грабовський). Він добрий, батько хресний, він її послухає (Коцюбинський) та ін.

Коли прикладка препозиційна, тобто стоїть перед керівним іменником, тоді вона зближується до звичайного атрибута, а тому комою її не відділяєм: У Луцьку, славнім місті, зібрався люд увесь (Б.Грінченко); але: У славнім місті Луцьку зібрався люд увесь.

3. "Часом прикладку зазначаємо ще більше підкресленою пониженою інтонацією й великою павзою перед нею, тоді її можна виділяти в реченні рискою" [1, 150], напр.: Сивий діду, – Дніпро, свої води давно ти всі морю оддав! Дніпро – брат мій висихає (Шевченко) (але можна й так: Дніпро, брат мій, висихає, – залежно від сили інтонації).

4. "Прикладка часто може губити свою наближеність до йменника, й бути зовсім незалежною в реченні, як і кожний інший член" [1, 150]. Це наші буденні прикладки, що вже не виступають поетичним засобом, а тільки докладніше з'ясовують іменник; таких прикладок, як родових назв, вживаємо при назвах видових: географічних назвах, при зазначенні посад, чинів, імен по батькові, станів, занять, та ін., напр.: місто Київ, містечко Белз, річка Дніпро, гора Арарат, професор Іванів і т. д., – прикладками тут будуть: Київ, Белз, Дніпро, Арарат, Іванів, тобто вужчі, родові поняття, а керівним словом виступають тут іменники ширшого, видового значення: місто, річка, гора й т. ін. Збіг двох іменників у цій групі такий сильний, що між ними не ставимо ніякого розділового знака. Мало того, часто й не легко окреслити, що саме вважати за прикладку, особливо в таких формах, як ім'я та прізвище: Василь Марків, – тут прикладкою буде – підкреслюючи ім'я *Василь* – слово *Марків*; але коли підкреслимо сильнішим наголосом прізвище, то за прикладку стане *Василь*.

Професор І.Огієнко також відзначав, що прикладка не є самостійний член речення, – вона залежить від свого керівного іменника. Ця залежність виявляється в тому, що прикладка звичайно узгоджується з цим керівним іменником у відмінкові, а в роді й числі не обов'язково; але "не рідкі випадки, коли прикладка не узгоджується й у відмінку, напр., панотець, панотця, панотцем і т. ін. В давній мові прізвища часом були незмінні, часто не змінювалось слово *князь*, і т. ін. Коли прикладку приєднуємо словами *на ймення, прізвищем*, то ймення чи прізвище по них звичайно стоїть незмінно у називному: Познайомився з інженером, прізвищем *Луців*" [1, 151]. Те ж маємо при множинних географічних назвах: Приїхав з міста Чернівці.

Досліджуючи прикладку в українській мові, професор Іван Огієнко здійснив глибинний аналіз її використання та вживання в кращих творах українського письменства. Він також розробив нову систему класифікації прикладок в нашій мові. Ці дослідження професора Огієнка не втратили актуальності в наш час, і вони можуть стати основою для майбутніх наукових розробок.

Література

1. Огієнко І. Складня української мови. Частина друга: Головні й пояснювальні члени речення – Жовква, 1938. – 240 с.
2. Потєбня О. Из записок по русской грамматике: В 4х т.– М., 1958 – 1985
3. Словник мови Шевченка: У 2-х т. – К.: Наукова думка, 1964.
4. Словник української мови: В 11-ти т. – К., 1970-1980.
5. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. – К.: Наукова думка, 1969. – 584 с.
6. Українська мова. Енциклопедія.– К., 2000.

Анотація

Статтю присвячено дослідженням професора Івана Огієнка в галузі вивчення особливостей використання прикладок в українській мові. У роботі розглянуто і проаналізовано класифікацію прикладок, яку подав Іван Огієнко у своїй праці "Складня української мови. Частина друга: Головні й пояснювальні члени речення". Ці дослідження професора Огієнка не втратили актуальності в наш час, і вони можуть стати основою для майбутніх наукових розробок.

This article is devoted to the research of professor Ivan Ohienko in the field of studying the apposition in the Ukrainian language. In our work classification of appositions which was submitted by Ivan Ohienko in his work "The Syntax of the Ukrainian Language. Second Part: the Main and Explanatory Parts of the Sentence" is considered and analysed. These researches of professor Ohienko have not lost a urgency presently and they can become the basis for the future scientific development.

*Олексій Чехівський
м. Кам'янець-Подільський*

СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ІВАНА ОГІЄНКА

Дослідження стильових особливостей наукових праць Івана Огієнка належить до ще не вивчених, складних й актуальних проблем, тому що тільки дістатися до того гігантського архіпелагу науки, який відкрив і всебічно освоїв учений, уже становить величезні труднощі. Адже, за акад. Віктором Скопенком, сфера професійної та наукової діяльності Івана Огієнка сягала історії і культурології, літературознавства і мовознавства, журналістики і поезії, філософії і богослов'я, перекладацтва і педагогіки [5, 9].

На переконання проф. Миколи Тимошика, талановитого вченого-огієнкознавця, важко сказати, в якій із зазначених сфер діяльності І.Огієнко залишив найпомітніший слід. Одне безперечно: він чесно і сповна служив українській справі, до останніх днів свого